

УДК 343.98

М. А. Погорецький*завідувач кафедри правосуддя,**доктор юридичних наук, професор**(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)***Д. Б. Сергєєва***доцент кафедри криміналістики та судової медицини,**кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник**(Національна академія внутрішніх справ)*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Постановка проблеми. Сформованість криміналістики як самостійної науки є загально визнаною, проте розвиток та удосконалення її теоретичних засад на пострадянському просторі триває. Одним із проблемних питань у теорії криміналістики на сьогодні є визначення поняття криміналістичної тактики, щодо якого в останні десятиліття висловлюються різні, у тому числі й полярні, точки зору.

Різні визначення поняття криміналістичної тактики в теорії криміналістики, які суттєво різняться між собою за своїм змістом, негативно впливають на розробку теоретичних засад тактико-криміналістичного забезпечення діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора, захисника та суду, а також на правозастосовну діяльність зазначених суб'єктів. Тому в умовах реформування органів кримінальної

юстиції розробка сучасних тактико-криміналістичних засад діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора, захисника та суду потребує, перш за все, удосконалення їх понятійного апарату і, зокрема, поняття криміналістичної тактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукові підходи щодо визначення поняття криміналістичної тактики, яке на сьогодні використовується у науковій, навчальній літературі, а також у практичній діяльності, репрезентуються у працях криміналістів радянської доби та сучасних вчених України й країн колишнього СРСР Г. В. Арцишевського, Н. П. Ахтирської, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. Є. Биховського, О. М. Васильєва, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, С. А. Голунського, А. В. Дулова, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, І. І. Когутича, В. І. Комісарова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Г. М. Мінковського, С. П. Мітрічева, П. Д. Нестеренка, В. І. Попова, Л. Д. Самігіна, В. А. Саса, Н. А. Селіванова, А. В. Соловійова, А. Г. Філіпова, К. О. Чаплинського, М. П. Шаламова, В. Ю. Шепітька, О. Р. Шляхова, М. А. Якубовича та інших.

Потреби боротьби з сучасною злочинністю, яка набуває нових організаційних форм та транснаціонального характеру, а також необхідність підвищення ефективності захисту прав та законних інтересів осіб в кримінальному процесі відповідно до європейських стандартів, призвели до розробки та прийняття нових кримінально-процесуальних кодексів в країнах колишнього СРСР та законів про оперативно-розшукову діяльність, які суттєво змінили кримінальний процес та його взаємозв'язок з оперативно-розшуковою діяльністю й вплинули на криміналістичне забезпечення кримінально-процесуальної діяльності і, зокрема, на криміналістичну тактику.

Слід зазначити, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво змінює вітчизняну форму кримінального процесу, що потребує розробки тактико-криміналістичних засад діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора, захисника. Водночас розробка таких засад неможлива без визначення поняття криміналістичної тактики, яке б відповідало її сутності в умовах реформування кримінальної юстиції України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є висвітлення авторського підходу щодо визначення поняття криміналістичної тактики з урахуванням реформування кримінальної юстиції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток та удосконалення теоретичних засад криміналістики і, зокрема, криміналістичної тактики, по-різному оцінюється в наукових колах та практиками. Висловлюється навіть думка, що "...криміналістика виродилася у схоластику. Вона виробляє знання, за великим рахунком нікому не потрібні, окрім самих криміналістів. Найбільш яскраве свідчення тому даремні суперечки щодо слів: що таке криміналістика, тактика, стратегія, модель, ситуація та ін."¹.

На наш погляд, недооцінка наукових термінів та понятійного апарату будь-якої науки, у тому числі й криміналістики, є методологічною помилкою. У цьому контексті В. М. Савицький слушно зазначав, що в межах певної теорії термін повинен відповідати лише одному поняттю,

¹Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики / А. С. Александров // <http://www.iauaj.net/node/342>

оскільки правило про однозначність термінів – "альфа й омега всякої істинно наукової термінології, воно має універсальний характер"².

А відомий наукознавець І. Д. Андреев обґрунтовано доводив, що у науковому дослідженні й в дискусіях не можна оперувати нечіткими визначеннями, оскільки "різної тлумачення основних понять, підмінювання (свідоме чи помилкове) одних іншими ніколи не приведе до істини"³. Відсутність чітко визначеної наукової термінології, у тому числі й криміналістичної тактики, негативно впливає також і на правозастосовну діяльність і, як наслідок, на ефективність забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Визначення поняття криміналістичної тактики, на наш погляд, можливе лише через дослідження цієї наукової категорії в генезисному аспекті. Такий аналіз допоможе уникнути багатьох складних і суперечливих факторів при формуванні власної точки зору щодо поставленої мети.

Водночас дослідження генезису поняття криміналістичної тактики є предметом об'ємного та самостійного наукового дослідження. А тому в межах цієї статті нами піддаються аналізу лише наукові джерела, присвячені визначенню поняття криміналістичної тактики та розкриттю її сутності саме з 1955-60 рр. – з часу остаточного виділення криміналістичної тактики в окремий розділ криміналістичної науки⁴, що дало поштовх до її більш активних досліджень.

²Савицкий В. М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии / В. М. Савицкий. – М., 1987. – С. 24, 31.

³Андреев И. Д. Диалектическая логика / И. Д. Андреев. – М., 1985. – С. 183.

⁴Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Предмет, задачи и основные положения тактики следствия / В. П. Калмыков, А. Н. Колесниченко // Тезисы докладов на научной конференции по работам, выполненным в 1955 году. – Х., 1956. – С. 8-12; Васильев А. Н. О тактике следствия / А. Н. Васильев // Советская криминалистика на службе

На підставі результатів системного аналізу поглядів вчених на поняття криміналістичної тактики, які формулювалися у зазначений період, можна дійти висновку, що у теорії криміналістики більшістю науковців криміналістична тактика не розглядалася окремо як спосіб практичної діяльності та як розділ науки криміналістики, що позначалося на визначеннях її поняття. Більшість науковців у цей час розуміла криміналістичну тактику як систему (або як сукупність⁵), наукових прийомів⁶, прийомів і методів⁷, правил і методів⁸, засобів і методів⁹, тактичних прийомів¹⁰, наукових положень про тактичні прийоми¹¹,

слідствия, 1956. – Вып. 7. – С. 143; Попов В. И. Некоторые положения криминалистической тактики и методики преподавания в вузах этого раздела криминалистики // Вопросы советской криминалистики (рефераты Всесоюзного научного совещания по криминалистике. – Алма-Ата, 1959. – С. 15 и др.

⁵ Сыров А. О предмете криминалистической тактики / А. Сыров // Вестник московского университета. – 1965. – №2. – С. 54.

⁶ Попов В. И. Вказана праця. – С. 15; Арцишевский Г. В. К вопросу о предмете криминалистической тактики / Г. В. Арцишевский // Известия вузов. Правоведение. – 1963. – №3. – С. 106; Миньковский Г. М. Энциклопедический словарь правовых знаний / Г. М. Миньковский. – М., 1965. – С. 456 и др.

⁷ Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Вказана праця. – С. 10-11; Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : Автореф. дис. ...доктора юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1966. – С. 15; Митричев С. П. Следственная тактика – это мастерство / С. П. Митричев // Соц. законность. – 1971. – №4. – С. 14.

⁸ Сыров А. Вказана праця. – С. 54.

⁹ Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / За заг. ред. В. П. Колмакова. – К.: Вища школа, 1973. – С. 173.

¹⁰ Васильев А. Н. Тактический прием – основа следственной тактики / А. Н. Васильев // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1974. – №4. – С. 46; Васильев А. Н. Следственная тактика / А. Н. Васильев. – М., Юрид. лит., 1976. – С. 32; Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / В. И. Комиссаров / под. ред. проф. А. Н. Васильева. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – С. 17.

¹¹ Самыгин Л. Д. О сущности и содержании следственной тактики / Л. Д. Самыгин // Вестник московского ун-та. Серия 11. Право. – 1989. - №1. – С. 74 и др.

наукових положень і тактичних прийомів¹², положень, методів і тактичних прийомів¹³, наукових положень і рекомендацій¹⁴, наукових положень і раціональних прийомів¹⁵, наукових положень, розроблених на їх основі рекомендацій та прийомів¹⁶. Деякі вчені вказують відповідність вищезазначених прийомів, методів тощо принципам законності¹⁷ та моралі¹⁸.

В окремих визначеннях поняття тактики зазначаються також джерела її формування: вимоги кримінально-процесуального закону¹⁹; узагальнення практики: слідчої²⁰, судово-слідчої²¹, оперативно-розшукової²²,

¹² Криміналістика: Учебник / под ред. И. Ф. Крылова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 280 (раздел И. Е. Быховский); Селиванов Н. А. Советская криминалістика: система понять / А. Н. Селиванов. – М., 1982. – С. 93 и др.

¹³ Соловьев А. В. Понятие и структура криминалістической тактики / А. В. Соловьев // Теория и практика криминалістики и судебной экспертизы. – Саратов, 1989. – Вып. 7. – С. 13 и др.

¹⁴ Советская криминалістика: теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 142; Криминалістика: Учебник / Под. ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Волынского. – М.: Спарк, 1998. – С. 228.

¹⁵ Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалістической тактики: [лекция] / В. П. Бахин. – Симферополь, 1999. – С. 3.

¹⁶ Баев О. Я. Сожержание и формы криминалістической тактики / О. Я. Баев. – Воронеж, 1975. – С. 8; Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалістики / Р. С. Белкин. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – С. 71; Белкин Р. С. Курс советской криминалістики / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – С. 208; Белкин Р. С. Общая теория советской криминалістики / Р. С. Белкин. – Саратов: Изд-во саратовского ун-та, 1986. – С. 269 та ін.

¹⁷ Арцишевский Г. В. Вказана праця. – С. 106; Баев О. Я. Вказана праця. – С. 8; Соловьев А. В. Вказана праця. – С. 13; Ахтирська Н. М. Криміналістична тактика: принципи і функції : автореф. дис. ...канд. юр. наук Х., 1998. - С. 4-5 и др.

¹⁸ Баев О. Я. Вказана праця. – С. 8; Комиссаров В. И. Вказана праця. – С. 17; Ахтирська Н. М. Вказана праця. – С. 4–5 та ін.

¹⁹ Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Вказана праця. – С. 10-11; Попов В. И. Вказана праця. – С. 15; Коновалова В. Е. Вказана праця. – С. 15; Криминалістика: Учебник / под ред. И. Ф. Крылова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 280; Советская криминалістика: теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 142; Самыгин Л. Д. Вказана праця. – С. 74 та ін.

²⁰ Васильев А. Н. Тактический прием – основа следственной тактики / А. Н. Васильев // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1974. - №4.- С. 46; Васильев

розслідування і попередження злочинів²³; а також дані спеціальних наук: наукової організації праці, логіки, психології тощо²⁴.

Метою застосування вище наведених прийомів, методів тощо називають: успішне збирання доказів²⁵; збирання, дослідження і використання доказів у процесі розслідування злочинів²⁶; розкриття злочину²⁷; попередження та розслідування злочинів²⁸; досягнення завдань кримінального судочинства²⁹; встановлення об'єктивної істини у справі³⁰.

Мета застосування зазначених прийомів та методів конкретизується через завдання, що також окремими науковцями включаються до визначень поняття криміналістичної тактики. Завданнями системи

А. Н. Следственная тактика. – М., Юрид. лит., 1976. – С. 32; Комиссаров В. И. Вказана праця. – С. 17.

²¹ Арцишевский Г. В. Вказана праця. – С. 106; Соловьев А. В. Вказана праця. – С. 13.

²² Арцишевский Г. В. Вказана праця.. – С. 106

²³ Советская криминалистика: теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 142.

²⁴ Арцишевский Г. В. Вказана праця. – С. 106; Васильев А. Н. Тактический прием – основа следственной тактики / А. Н. Васильев // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1974. - №4.- С. 46; Васильев А. Н. Следственная тактика. – М., Юрид. лит., 1976. – С. 32; Советская криминалистика: теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 142; Комиссаров В. И. Вказана праця.– С. 17; Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Известия Вузов. Правоведение. – 1987. – №2. – С. 53; Соловьев А. В. Вказана праця. – С. 13;

²⁵ Васильев А. Н. Тактический прием – основа следственной тактики / А. Н. Васильев // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1974. – №4. – С. 46;

²⁶ Бахин В. П. Вказана праця. – С. 3.

²⁷ Митричев С. П. Следственная тактика – это мастерство // Соц. законность. – 1971. - №4. – С. 14

²⁸ Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : Автореф. дис. д-ра юрид наук: 12.00.09. – Х., 1966. – С. 15;

²⁹ Соловьев А. В. Понятие и структура криминалистической тактики // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Саратов, 1989. – Вып. 7. – С. 13;

³⁰ Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Там же – С. 10-11; Попов В. И. Некоторые положения криминалистической тактики и методики преподавания в вузах этого раздела криминалистики // Вопросы советской криминалистики (рефераты Всесоюзного научного совещания по криминалистике. – Алма-Ата, 1959. – С. 15;

прийомів, методів, включаються до визначень поняття криміналістичної тактики, називають: забезпечення правильного визначення напрямку і об'єму розслідування³¹; законне і найбільш ефективно проведення окремих слідчих дій³² та оперативно-розшукових заходів³³, точне і об'єктивне закріплення їх результатів³⁴, збирання і перевірка доказів³⁵, організація, ведення планомірного розслідування³⁶, законне і ефективно встановлення істини у кримінальних справах³⁷, розкриття злочинів з мінімальними затратами зусиль, засобів та часу³⁸ тощо.

Найбільш повно, на наш погляд, завдання зазначеної системи прийомів, методів тощо сформульовані у визначенні поняття криміналістичної тактики, яке дав Р. С. Белкін, а саме: планування і організація попереднього і судового слідства, визначення лінії поведінки

³¹ Митричев С. П. Следственная тактика – это мастерство / С. П. Митричев // Соц. законность. – 1971. – №4. – С. 14; Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Там же – С. 10-11.

³² Митричев С. П. Вказана праця. – С. 14; Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Вказана праця. – С. 10-11; Миньковский Г. М. Вказана праця. – С. 456; Коновалова В. Е. Вказана праця. – С. 15; Белкин Р. С. Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – С. 208; Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики / Р. С. Белкин. – Саратов: Изд-во саратовского ун-та, 1986. – С. 269.

³³ Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Вказана праця. – С. 10-11; Коновалова В. Е. Вказана праця. – С. 15.

³⁴ Калмыков В. П., Колесниченко А. Н. Вказана праця. – С. 10-11.

³⁵ Попов В. И. Вказана праця. – С. 15.

³⁶ Митричев С. П. Вказана праця. – С. 14; Васильев А. Н. Тактический прием – основа следственной тактики / А. Н. Васильев // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1974. – №4. – С. 46; Васильев А. Н. Следственная тактика. – М., Юрид. лит., 1976. – С. 32; Советская криминалистика: теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 142.

³⁷ Сыров А. Вказана праця. – С. 54.

³⁸ Быховский И. Е. О содержании понятия "следственная тактика" / И. Е. Быховский // Труды омской высшей школы милиции МВД СССР. – 1973. – Вып. 16. – С. 29.

осіб, що здійснюють судові дослідження, проведення окремих процесуальних дій³⁹.

Окрема група криміналістів визначає криміналістичну тактику як розділ науки криміналістики, що вивчає закономірності вибору і застосування прийомів здійснення окремих завдань при розслідуванні злочинів⁴⁰, вибору слідчим способу дій, лінії поведінки при розслідуванні злочинів⁴¹, взаємовідносин слідчого з учасниками попереднього розслідування і поводження його з матеріальними об'єктами⁴² і на цій основі розробляє: наукові положення і практичні рекомендації щодо планування і організації розслідування, проведення окремих слідчих дій⁴³; системи прийомів найбільш оптимального відшукування, вивчення і використання тактично значимої інформації в типових ситуаціях провадження окремих слідчих дій⁴⁴; рекомендації, необхідні для процесу збирання і дослідження доказів, на підставі яких встановлюється об'єктивна істина у справі⁴⁵ тощо.

Вперше в теорії криміналістики Л. Д. Самигін слушно зауважив, що до розуміння криміналістичної (слідчої) тактики об'єктивно має бути два

³⁹ Белкин Р. С. Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – С. 208.

⁴⁰ Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Известия Вузов. Правоведение. – 1987. – №2. – С. 53.

⁴¹ Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Проблемы соц. законности. – Х., 1983. – Вып. 12. – С. 119.

⁴² Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики: [монография] / под ред. А. И. Михайлова. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С. 51.

⁴³ Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Известия Вузов. Правоведение. – 1987. – №2. – С. 53; Волобуев А. Ф. О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Проблемы соц. законности. – Х., 1983. – Вып. 12. – С. 119.

⁴⁴ Комиссаров В. И. Вказана праця. – С. 51.

⁴⁵ Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Минск, 1971. – С. 3.

підходи: 1) як до форми практичної діяльності (на наш погляд, до способу практичної діяльності – *уточн. М. П., Д. С.*), що являє собою систему (сукупність) тактичних прийомів, 2) як до системи наукових положень про тактичні прийоми в науці криміналістиці.

З цього приводу науковець обґрунтовано зазначає, що багато авторів об'єднали ці точки зору в одне поняття, утворивши "єдину" концепцію розуміння поняття тактики: як форми практичної діяльності з розслідування і як розділу науки. І тому в поняття тактики, справедливо наголошує правник, включені різномірні елементи: елементи такої системи як наука (наукові положення, рекомендації тощо) та елементи практичної діяльності з розслідування (тактичні прийоми, методи і способи роботи тощо)⁴⁶.

На сьогодні найпоширенішими визначеннями поняття криміналістичної тактики є її поняття, сформульовані професорами Р. С. Белкіним та М. В. Салтевським.

Р. С. Белкін під криміналістичною тактикою розумів систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють доказування, і прийомів конкретних слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів⁴⁷.

М. В. Салтевський давав визначення поняття криміналістичної тактики як системи наукових положень (принципів), рекомендацій щодо

⁴⁶ Самыгин Л. Д. О сущности и содержания следственной тактики / Л. Д. Самыгин // Вестник московского ун-та. Серия 11. Право. – 1989. – №1. – С. 74.

⁴⁷ Белкин Р. С. Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – С. 208.

організації і планування досудового і судового слідства, на його думку, являють собою тактичні прийоми збирання, дослідження і використання доказів, що розробляються з метою організації, планування та здійснення попереднього розслідування і судового слідства⁴⁸.

Проте зазначені визначення поняття криміналістичної тактики у сучасній криміналістичній доктрині, на нашу думку, потребують певних уточнень.

Визначаючи поняття криміналістичної тактики, слід зазначити, що у сучасній криміналістиці дискусійним є положення щодо направленості криміналістичної тактики на подолання протидії виконанню завдань кримінального судочинства, яке, на слушну думку окремих фахівців, є її визначальною ознакою⁴⁹. Дана позиція обґрунтовується етимологічним значенням слова "тактика", що походить від грецького "taktika" – майстерність побудови війська. Вважається, що термін "тактика" вперше з'явився у військовій науці, де її визначають як складову частину військового мистецтва, що поєднує теорію і практику підготовки і ведення бою, бойових операцій. Її основні характеризуючі – рішучість і раптовість дій, зосередження сил для головного удару по найслабшому місцю⁵⁰;

⁴⁸ Салтевський М. В. Криміналістика : [Підручник.] – Ч. 2. – Х.: Консум, 2001. – С. 5-6.

⁴⁹ Бахін В. П., Кузьмічов В. С., Весельський В. К. Тактика слідчої діяльності: поняття, сутність, зміст / В. П. Бахін, В. С. Кузьмічов, В. К. Весельський // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – К., 1998. – Вип. 2. – С. 221; Бахін В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : [Лекция] // НАВДУ. – Киев, 1999 р. – 34 с.; Бахін В. П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В. П. Бахін, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы: Оркениет, 1999. – С. 10; Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : [науч.-практич. пособие]. – М., 2003. – С. 14;

⁵⁰ Большая советская энциклопедия: В 30 Т. – 3-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1976. – Т. 25. – С. 221-222.

вміння мати в своєму розпорядженні військові сили⁵¹. Також під тактикою розуміються загальний план підготовки і ведення бою, бойових операцій⁵²; прийоми та способи змагання в спортивних іграх. Точка зору щодо витоків криміналістичної тактики з військової є досить поширеною серед криміналістів.

Іншу позицію займають І. І. Котюк, В. А. Сас, В. Ю. Шепітько та інші. На думку В. Ю. Шепітька тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії, зазначаючи при цьому, що "тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчих та оперативних працівників"⁵³. У цьому контексті І. І. Котюк пише, що "долання протидії є лише одним із завдань тактики, але ж вони можуть бути й іншими – організаційними, пізнавальними, комунікативними, регулятивними, конструктивними тощо, а для розв'язання їх можуть і повинні використовуватися відповідні тактичні прийоми"⁵⁴. Науковець заперечує й те, що тактика в діяльності слідчого присутня насамперед там, де є його спілкування з іншими учасниками судочинства. Він наголошує, що "не обов'язково вона тут присутня в кожному випадку і є очевидним, що вона присутня в інших випадках, наприклад, при огляді місця події спілкування на другому плані, а тактика організації і проведення цієї

⁵¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х тт. / В. И. Даль. – М.: "Русский язык", 1980. – Т. 4. – 683 с.

⁵² Ожегов С. И. Словарь русского языка : Ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов / Под ред. чл. корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1985. – С. 684; Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеолог. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская акад. Наук. Инст-т русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – С. 788.

⁵³ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [Монографія]. – Х. : Харків юридичний, 2007. - С. 16.

⁵⁴ Котюк І. І. Теорія судового пізнання: [Монографія]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – С. 334.

слідчої дії є визначальною. Отже, тактика, - зазначає автор, - завжди там, де є завдання, яке необхідно розв'язати"⁵⁵.

Зауважимо, що не вбачаючи у направленості на подолання протидії визначальної ознаки криміналістичної тактики та вважаючи очевидним існування тактики під час провадження слідчих дій, де протидія відсутня, наприклад, при дослідженні матеріального середовища, в своїх роботах, навіть монографічного характеру, тактичні аспекти провадження цих слідчих дій окремими авторами не обґрунтовано не розкриваються⁵⁶, на що неодноразово слушно зауважувалося в роботах В. П. Бахіна, В. К. Весельського, В. С. Кузьмічова та інших. На наш погляд, під час провадження слідчих дій, спрямованих на дослідження матеріального середовища, визначальними є техніко-криміналістичні, організаційні аспекти їх провадження, що не є тотожними тактиці⁵⁷.

Уявлення про витоки криміналістичної тактики з військової ця група вчених вважає хибним та зазначає, що таке розуміння призводить до звуження її змісту. Обмеженням змісту тактики теорією і практикою підготовки і ведення бою, ототожнюється родове і видове поняття тактики. Родовим поняттям тактики, загальним для криміналістичної, військової та

⁵⁵ Котюк І. І. Вказана праця. – С. 334.

⁵⁶ Котюк І. І. Вказана праця. – 435 с.; Шепитько В. Ю. Вказана праця. – 432 с.; Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : [Монографія]. / К. О. Чаплинський ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Д. : Ліра, 2010. - 304 с.

⁵⁷ Докладніше див.: Сергєєва Д. Б. Співвідношення організації і тактики слідчих дій / Д. Б. Сергєєва // Теорія та практика кримінального судочинства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20-21 травня 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ТИТУЛ, 2011. – С. 313-315; Сергєєва Д. Б. Щодо доцільності використання терміну "технологія" у криміналістичній науці / Д. Б. Сергєєва // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 22 квіт. 2011 р.: матеріали у 2 ч. – Запоріжжя : Юрид. ін-т ДДУВС, 2011. – Ч. II. – С. 164-166.

іншої тактики є визначення ним прийомів, способів досягнення певної цілі, лінії людської поведінки⁵⁸; способів, прийомів, засобів досягнення певної мети⁵⁹. Прихильники такої точки зору вважають, що, будучи видовими проявами тактики, військова і криміналістична тактики мають схожі формальні ознаки, але пізнавальна і конструктивна функції цих підрозділів різних наук суттєво відрізняються за об'єктами дослідження, предметним підходом до них і виробленням певних тактичних правил, рекомендацій і методик. Крім того, військова і криміналістична тактики у практичному вираженні завжди діяли і діють у різному юридичному просторі – відповідно у просторі кримінально-процесуального і військового права. Разом з тим, зв'язки криміналістичної і військової наук простежуються у певному взаємовпливі і взаємозбагаченні криміналістичної і військової тактик⁶⁰.

Узагальнення визначень поняття "тактика" у різних науках дозволяє зробити висновок про те, що під тактикою в загальнотеоретичному сенсі розуміється частина науки, що вивчає прийоми здійснення проміжних завдань на шляху здійснення завдань стратегічних в певній галузі людської діяльності, що характеризується саме неспівпаданням, зіткненням інтересів сторін. За нашим переконанням, в процесі своєї життєдіяльності людина прагне одержати максимально ефективні результати і в професійній сфері, і в процесі спілкування, і в побуті. Ефективність кожного виду діяльності досягається за рахунок використання її

⁵⁸ Словарь иностранных слов. – М., 1955. – С. 675.

⁵⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2009. – С. 1428.

⁶⁰ Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : [Монографія]. – К.: НТВ "Правник", 2004. – С. 13-14.

найраціональніших прийомів. Але термін "тактика", а також поняття, яке ним позначається та сутність певних явищ дійсності властиві не всім видам людської діяльності, а тільки тим, в яких має місце боротьба, суперництво, змагання, конкуренція двох і більше сторін, де виникає необхідність оцінювати ситуацію, прогнозувати можливу поведінку іншої сторони і вибрати найкращий варіант своєї поведінки з декількох можливих. Цей термін використовується в різних сферах людської діяльності, які характеризуються зіткненням інтересів сторін, конфліктною ситуацією. Досягнення поставлених цілей у цих сферах діяльності пов'язане з вибором і застосуванням найбільш ефективних засобів, прийомів з подолання різного роду перешкод. В політичній боротьбі, військовій боротьбі, в розвідці і контррозвідці, оперативно-розшуковій діяльності, спорті, іграх, тощо, не уникнути конфліктних ситуацій, сутність яких визначається протилежністю мети або різними цілями сторін у протиборстві.

У цьому аспекті ми вважаємо, що заслуговує на підтримку позиція саме тих вчених, які вказують у визначенні поняття криміналістичної тактики на обов'язкову її ознаку – направленість на подолання протидії.

Ми поділяємо думку, що тактика дій слідчого полягає та виявляється у тих засобах його дій, які направлені на усунення перешкод між ним і джерелом інформації або на заборону перекручування або приховування інформації. Тактика є там, де у наявності необхідність долати реальну протидію або попереджати потенційну, якщо немає конфлікту інтересів та протидії, то немає й тактики⁶¹. Конфлікт – це закономірне вираження

⁶¹ Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О. Я. Баев. – Воронеж, 1977. – С. 11.; Баев О. Я. Криминалистическая тактика: понятие и

загального закону єдності та боротьби протилежностей і тому він неминучий і навіть необхідний, притаманний будь-якому виду людської діяльності. Вже той факт, що людина вчинила злочин свідчить про те, що вона вступила у конфлікт із законом, із суспільством. Відновлення порушеного права починається із розкриття і розслідування злочину, в ході яких конфлікт із законом може набути форми конфлікту зі слідчим, що значно ускладнює і гальмує процес розслідування злочину. Але в тім і полягає особливість, специфічність слідчої діяльності, що саме протидія, що робить її проблемною, є рушійною силою, чинником, що зумовлює активність, наступальність дій слідчого, без її існування вона мала б інші форми. Як слушно зауважили В. П. Бахін, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов за відсутності конфліктів, протиріч слідчий перетворився б на простого реєстратора повідомлень, які йому поступають⁶².

Проте позиція щодо такої ознаки криміналістичної тактики, як подолання протидії розслідуванню, потребує уточнення. Якщо мова йде лише про слідчу тактику, то можна говорити про протидію розслідуванню з боку об'єкта тактичного впливу. Проте до криміналістичної тактики, поряд із тактикою слідства, слід відносити й тактику захисту та обвинувачення. У цьому контексті слід говорити не про протидію розслідуванню, що чиниться, а про протидію виконанню завдань кримінального судочинства об'єктом тактичного впливу суб'єктам розслідування, захисту та обвинувачення.

система / О. Я. Баев // Актуальные вопросы правоведения (информационные материалы). – Екатеринбург, 1992. – С. 80-85.

⁶² Бахин В.П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В.П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы: Оркениет, 1999. – С. 10.

Щодо судової тактики, існування якої обґрунтовується в працях окремих науковців⁶³, то, на наш погляд, це питання тісно пов'язане з типом кримінального процесу та роллю суду в кримінальному судочинстві.

У змагальному кримінальному процесі, де суд виконує функцію вирішення кримінального конфлікту (розв'язання кримінального спору), застосовуючи арбітральний метод та надаючи сторонам можливість реалізації принципу змагальності сторін, судової тактики не існує. В ході судового розгляду кримінальної справи сторонами використовується відповідно тактика захисту та тактика обвинувачення.

Отже, для визначення поняття криміналістичної тактики, важливим є встановлення сутнісних ознак криміналістичної тактики, якими, на наш погляд, є:

- 1) наявність суб'єкта та об'єкта тактичного впливу;
- 2) здійснення тактичного впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних вольових дій зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства;
- 3) спрямованість тактичного впливу суб'єкта на подолання протидії, що чиниться об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання об'єкта тактичного впливу до певних дій в інтересах суб'єкта (за відсутності явної протидії);
- 4) являє собою систему тактичних прийомів та наукових рекомендацій щодо найбільш ефективного здійснення певного виду діяльності (слідчої, обвинувачення, захисту);

⁶³ Докладно див.: Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : [Монографія] / І. І. Когутич. – Львів: "Тріада плюс", 2008. – 420 с.; Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : [Монографія] / І. І. Когутич. – Львів: "Тріада плюс", 2009. – 448 с. та ін.

5) застосовується під час провадження слідчої діяльності (слідча тактика), діяльності із захисту (тактика захисту), діяльності із обвинувачення (тактика обвинувачення).

Висновки. На підставі викладеного вважаємо доцільним криміналістичну тактику розглядати у двох аспектах: як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, спрямованої на виконання ними відповідних процесуальних функцій, а також як розділ науки криміналістики.

Криміналістична тактика як спосіб практичної діяльності – це сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, що використовуються слідчим, прокурором та захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Криміналістична тактика як розділ криміналістики – це система наукових положень та рекомендацій, вироблених криміналістичною наукою, щодо використання тактичних прийомів слідчим, прокурором та захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання його до певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б.

Криміналістична тактика: щодо визначення поняття

Висвітлений авторський підхід щодо визначення поняття криміналістичної тактики в умовах реформування кримінальної юстиції України. Обґрунтована авторська позиція щодо розгляду криміналістичної тактики у двох аспектах – як способу практичної діяльності та розділу науки криміналістики

Ключові слова: криміналістична тактика, розділ науки, спосіб практичної діяльності, слідча тактика, тактика обвинувачення, тактика захисту

Погорецький Н. А., Сергєєва Д. Б.

Криминалистическая тактика: к определению понятия

Освещен авторский подход к определению понятия криминалистической тактики в условиях реформирования уголовной юстиции Украины. Обоснована авторская позиция относительно рассмотрения криминалистической тактики в двух аспектах – как способа практической деятельности и раздела науки криминалистики

Ключевые слова: криминалистическая тактика, раздел науки, способ практической деятельности, следственная тактика, тактика обвинения, тактика защиты

Pogoretsky M. A., Sergyeyeva D. B.

Criminalistics tactic: determination of concept

Authors' approach of the determination of criminalistics tactic concept in the conditions of reformation of criminal justice of Ukraine is lighted up.

Authors' position about consideration of criminalistics tactic in two aspects – as a method of practical activity and as a part of criminalistics science is grounded

Key words: criminalistics tactic, part of criminalistics science, method of practical activity, investigation tactic, tactic of prosecution, tactic of defence